

RhetoricaScandinavica

Online, vol 24 / 2020

**Tema: Fred, konflikt
og kommunikasjon**

Tidskrift för skandinavisk retorikforskning
Nr. 81 - 2020

*Anders Johansen er professor i sakprosastudier ved Institutt for informasjons- og medievitenskap, Universitetet i Bergen.
anders.johansen@uib.no*

Anders Johansen:

Kamp og konflikt

Keynote, Den 7. nordiske konferanse for retorisk forskning.

Bergen, 20. september 2019

Komme til orde

I våre dager, fra demokratisk synspunkt, er det nokså opplagt at flest mulig må få komme til orde. I dette er det en menneskelig anerkjennelse som alle fortjener. Mest nytte er det jo også i offentlig ordskifte dersom motstridende interesser blir fremmet, og dersom mange forskjellige erfaringer kan deles og mange meninger brytes. Ytringsfrihet er en betingelse for at dette skal skje, men det er ikke nok. At alle etter loven kan si hva de mener, betyr ikke uten videre at de er i stand til å gjøre det – og slett ikke at de blir hørt, om de skulle prøve seg, eller at de blir akseptert og tatt på alvor. Erobringen av politiske rettigheter – ytringsfrihet, stemmerett – er lite verdt om den ikke blir fulgt opp med utvikling av slikt “retorisk medborgerskap” som viser seg i evne til å gjøre seg gjeldende som myndig samtalepartner og med egen stemme.

I *Komme til orde* (Johansen, 2019) som nettopp er utkommet, er det dette jeg har satt meg fore å undersøke: Politisk kultur sett som fordeling av retorisk makt og avmakt. Hvem har ført ordet, hvem er blitt holdt utenfor? Hvordan har noen kunnet få et slikt kulturelt overtak at andre er blitt spake og tause? Hva ville det si, med tanke på selvfølelse og selvrespekt, å ikke kunne ha en stemme? Framfor alt dreier det seg her om hvordan beboerne av “de stummes leir” (Collett, 1917), den ene flokken etter den andre – bøndene, husmennene, arbeiderne, kvinnene – har rettet seg opp og krevd å få komme til orde. Hvor høy var terskelen for dem som følte seg ubetydelige og små? Hvordan var det de lærte seg å skrive og tale? Hva skulle til for å sette seg i respekt? Hvordan få selvtilitt og mot på å stå fram?

Embetseliten, som først kom til orde, dominerte det politiske livet nokså suverent, og den gjorde det med en retorisk overlegenhet som fikk andre til å føle seg små. De dannedes arroganse virket lenge, i kombinasjon med mindreverdighetsfølelsen hos allmuen, til at det frie ordet i praksis var et privilegium for de få. Slik måtte det være, het det den gang, om friheten skulle åpne for sannhet og rett.

Avgjørende var ikke hva de *fleste* mente, men hva de *beste* mente, dvs. de mest forstandige og selvstendige, i praksis de mest velstående og best utdannede. Om allmuen forholdt seg passiv og taus, var det til egen fordel, for den kunne ikke vite sitt eget beste. Lenge lot den seg også innbille dette. Den stolte på sine foresatte og tvilte på seg selv – som mindreårige overfor sine foreldre – og turte sjelden eller aldri heve stemmen for å si noe på egne vegne.

Men noen ganger ble det for mye å tåle. Noen ganger var uretten så opprørende at det ikke gikk an å finne seg i det lenger. Da kom det til opptøyer. Men trusselen nedenfra endret karakter i løpet av det 19. århundret. Et mer eller mindre voldelig ordensproblem ble etter hvert omdannet til en mer eller mindre velformulert politisk utfordring. Etter hvert som den folkelige opposisjonen kom til orde, tapte de opprørske handlingene i relevans og betydning. Til gjengjeld ble ordene farligere og mer radikale.

Dette foredraget faller nå i fortsettelsen i tre deler. Først skal jeg snakke om handlingsspråk og voldelig konfrontasjon. Så skal jeg snakke om nær sagt det stikk motsatte, altså saklig, konsensusorientert dialog. Til sist skal jeg snakke om konfrontasjon igjen, men språkliggjort nå, nemlig som agitasjon.

Talende handlinger

Med Grunnloven av 1814 fikk selveiende bønder stemmerett. Etter dette var det i det store og hele slutt med voldelige protester blant bondebefolkningen i Norge. Tidligere hadde det hendt at allmuen samlet seg til aksjon når skattebyrdene var blitt urimelig tunge eller kornprisene urimelig høye. Kravene sine uttrykte den da ved å true seg fram. Myndighetspersoner ble antastet og ydmyket, til sist kom det gjerne til konfrontasjoner med ordensmakten.

I slike tilfeller dreide det seg ikke om at massen kom ut av kontroll, som man den gang gjerne ville ha det til, men om til dels velorganiserte aksjoner med klare krav og mål. Opprørerne visste som regel hvor grensen gikk når det gjaldt bruk av vold, og holdt seg for det meste på rette siden. Forhatte øvrighetspersoner kunne bli trakassert på krenkende og skremmende vis, men uten å komme alvorlig til skade. Til gjengjeld kunne øvrigheten seinere nøye seg med å straffe noen få. De anklagede visste hvordan de skulle spille dumme under avhørene, anklagerne bestemte seg gjerne for å tro dem på deres ord. Når misnøyen ble tydelig markert, og markeringen behørig straffet, kunne resultatet bli et rimelig levelig kompromiss: Visse lettelser kunne innrømmes, men uten at noen dermed ble innrømmet rett til å stille krav eller framføre åpen kritikk.

Det hele kunne ha et visst preg av skuespill, partene samarbeidet om å oppføre det (Dørum & Sandvik, 2012, s. 13ff). Men dette skuespillet gikk i bunn og grunn ut på at makten fikk anledning til vise seg i all sin velde. Når urostifteren fikk svi, ble det statuert et eksempel til skrekk og advarsel. Når andre fikk slippe billig, ble det klart at makten kunne la nåde gå for rett – om den ville.

Den folkelige misnøyens språk besto i det vesentlige av talende handlinger. Det var drastisk i formen, når det en sjelden gang kom til utbrudd, selv om de politiske

kravene som regel var av beskjeden rekkevidde. Hva slike aksjoner tok sikte på, var å få byrdene redusert til et nivå som etter sedvane kunne gå for å være rimelig og rettferdig. Det var ingen kritikk av samfunnets orden, ingen egentlig reformvilje. I høyden kunne det dreie seg om forsvar av gamle rettigheter, ikke krav om nye. Angrepsmål var bestemte personer som skulle ha misbrukt sin stilling – korrupte futer, grådige handelsmenn – aldri maktforholdene de representerte. Opptøyer av dette slaget var enkeltstående lokale utbrudd, ofte med bakgrunn i en akutt nødsituasjon, uten sikte på varig organisering eller videre framgang. Det var ingen som gjorde forsøk på å bruke rettsoppgjøret som talerstol for opprørske ideer. Mønsteret var det samme over alt i Europa: I det gamle samfunn gikk folkelige aksjoner typisk ut på å forsvare en truet tilstand, eller gjenopprette en som var gått tapt (Rudé, 1964, s. 5f; jf. Thompson, 1971, s. 76ff). Midlene var et brudd med all normalitet, selvfølgelig – vold eller trusler om vold – men målet var ikke annet enn å komme tilbake til det normale.

Våren 1765 fant bøndene i distriktet rundt Bergen grunn til å protestere mot nye skattebyrder. De dro til byen og trengte seg inn hos stiftsamtmannen, og provoserte ham med beskyldninger helt til han mistet besinnelsen og trakk sin kårde. Da slo de ham i ansiktet så blodet rant, og dro av ham hatt og parykk og rev klærne i stykker, og trampet på ordensbåndet hans. Til sist halte de ham ut på gaten framfor en stor og hissig folkemengde, og truet ham på livet om han ikke lovet å gi dem pengene tilbake med det samme. Så fikk de tak i futen. De dyttet og sparket ham, og truet med å hive ham utfor bryggekanalen, og dro ham så gjennom gatene uten hatt og parykk og med sønderrevne klær, og sperret ham inne i hans eget hjem og tvang ham til å sette i gang med utbetalingene (Koht, 1921/1975, s. 297ff).

Da statens undersøkelseskommisjon senere kom til byen, med to krigsskip og fem kompanier soldater, ble bøndene nødt til å gi fra seg alt de hadde vunnet. Tre mann ble pekt ut som anførere og dømt til tvangsarbeid på livstid. For øvrig var kommisjonen mild og overbærende overfor en allmue som ikke kunne sies å være voksen nok til å ta ansvar for egne handlinger. Som del av omfattende uroligheter lang hele vestkysten var opptøyene i Bergen likevel med på å overbevise myndighetene om at den nye ekstraskatten var for tung å bære. Det ble gitt unntak for særlig vanskelig stilte, snart ble hele ordningen avvirket. Selv om øvrigheten fikk demonstrert hvem det var som satt med makten og retten – og den oppsetsige allmuen fikk unnskyldt seg, som den var forpliktet til, ydmykt angrende – hadde aksjonen altså gjorde sin nytte, i det minste et stykke på vei (Slettebø, 2012, s. 64ff). Voldshandlingen var eneste virksomme ytringsform – dramatisk, om ikke veldig skadelig. Men innholdsmessig gikk kritikken aldri ut over anklager mot lokale embetsmenn som kunne mistenkes for, i egen vinnings hensikt, å ha forfusket den gode kongens forordninger.

Grunnlovens politiske frihet skulle gjøre det mulig å erstatte handling med ord. Etter hvert som disse mulighetene ble tatt i bruk, ved at bygdeeliten lærte å gjøre seg gjeldende i offentlig ordskifte og valgte beslutningsorganer, kunne folkelig misnøye

komme til uttrykk på fredelig vis. Her i Bergen var det “tumultuariske Optrin” sommeren 1814 siste gang bøndene i distriktet gikk til voldelig aksjon (Hornemann, 1995). I stedet for den brå og sporadiske veksling mellom underdanig lydighet og fysisk aggresjon, kom nå en åpnere, mer regulær kritikk. Den ble så si bygd inn i det politiske systemet, som en kanskje brysom men langt på vei institusjonalisert motstemme.

Opposisjonen fikk en ny slags kontinuitet på denne måten, det ble mulig å knytte an til skriftkulturens intellektuelle ressurser og til “den høiere Politik”. Slik oppsto betingelser for en avgjørende utvidelse av det politiske forestillingsrommet, med videre utsyn og mer grunnleggende prinsipielle overveielser. Fysiske håndgripeligheter kan være en reaksjon på en tyngende her-og-nå-situasjon, men ideer bygd ut i skrift kan rekke langt inn i alternative framtidige tilstander. I samme vending som motstanden ble pasifisert, økte mulighetene for ideologisk radikaliserings. Etter at bondeopposisjonen slo igjennom ved stortingsvalg (1833), kunne den ikke lenger oppfattes som et ordensproblem. Til gjengjeld ble den fra nå av en mye farligere politisk utfordring i form av en stadig tydeligere reformativ kraft.

Slagsmål og hærverk

Samme slags vending – fra handlingsspråk til verbalspråk, og fra reaksjon til reform (eller revolusjon) – skulle arbeidermotstanden komme til å gjennomgå femti år senere. Før den moderne arbeiderbevegelsen ble til, med organiserte faglige og politiske kampmidler, var opptøyer med slåsskamper og hærverk nær sagt eneste mulige måte å gjøre seg tydelig forstått på. Den tidlige arbeiderorganiseringen i årene rundt 1850 – Thrane-bevegelsen – var nettopp et første forsøk på å få i stand den avgjørende retoriske vending: Folk som før hadde vært henvist til å uttrykke seg med talende og fysisk tvingende handlinger, måtte lære seg til å handle med ord.

I Bergens historie er “Potetkrigen” (1868) det første utbrudd av misnøye som byens egen allmuebefolkning sto bak. Før hadde håndverkere og tjenestefolk for det meste vært tilskuere til bøndenes aksjoner, men denne gang var de selv i føringen. Forsterkninger fikk de fra skipsverftene og de mekaniske verkstedene i forstedene. I Bergen var dette siste gang trusselen nedenfra tok form av klassiske matopptøyer, og siste gang militære styrker ble satt inn mot sivilbefolkningen. Verken før eller siden har det gått så hardt for seg som da.

Det begynte med en krangel på torget. Handelsloven var blitt liberalisert: Det var blitt mulig å kjøpe opp bøndenes produkter og selge dem videre med fortjeneste. Dermed ble poteter og andre livsnødvendige varer fordyret. Folk med dårlig råd ville ha oppkjøperne bort så de kunne handle direkte med bøndene igjen. Hele sommeren hadde det vært knuffing og krangling på torget. Det hele toppet seg en lørdag ettermiddag midt i august. Da en mann ble arrestert for å ha fjernet en tønne poteter, strømmet det til med folk som krevde ham løslatt. En politimann som forsøkte å rydde opp, ble lagt i bakken. Det ene tok det andre: Politiet tilkalte militære forsterkninger, flere ble arrestert. Deretter brøt det løs med gatekamper (Ulvund, 2003, s. 7).

Tusener hadde samlet seg på torget for å kreve arrestantene løslatt. Politimesteren prøvde å tale dem til rette, men ble møtt med steinkasting og skjellsord. Demonstrantene prøvde å bryte seg gjennom rekkene med soldater, og prøvde å ta fra dem geværene, men ble drevet tilbake med kolbeslag. Da kampene tok seg opp, ble det gitt tillatelse til å skyte med skarpt. Da det så ut til at aksjonistene skulle klare å bryte gjennom sperringene, styrtet soldatene fram med bajonettene påsatt. Det var dette som avgjorde saken. Mange ble såret, resten trakk seg tilbake. Utpå kvelden kom det til trefninger med en liten hær som hadde væpnet seg med stokk og staur fra markene rundt byen, men de måtte gi tapt etter noen harde tak mot sabler og bajonetter.

Så var det over. I ukene som kom ble byen kontrollert av store militære styrker. Etter omfattende avhør ble mange dømt – de fleste til kortere fengselsstraffer, noen til straffarbeid i inntil seks år (ibid. s. 12). Retten fant grunn til å understreke at det dreide seg om en ordensforstyrrelse som riktignok var svært alvorlig, men som tross alt ikke var direkte samfunnsnedbrytende av politisk tendens. Demonstrantene hadde visstnok, under påvirkning av sterke drikker, vært grepet av en kollektiv stemningsbølge; de kunne ikke ha vært riktig klar over hva de gjorde og hva det innebar. “Optøierne synes derfor ikke paa noget Punkt at have antaget nogen særdeles farlig Character, hvor betænkelige og beklagelige de end forøvrigt maa erkjendes at have været” (ibid. s. 34).

Farligere ble det først i 1885, da den danske snekkersvennen Sofus Pihl kom til byen og stiftet Bergens demokratiske Arbeiderforening. Det ble holdt regelmessige møter, det ble utgitt en ukeavis; i løpet av første måned ble det vervet mer enn to hundre medlemmer. Det hele gikk fredelig for seg, med tålmodig organisasjonsbygging og skoleringsarbeid. Men målet var ytterliggående radikalt. Den nye foreningen var erklært sosialistisk. I tilknytning til foreningen ble det i 1885–86 dannet 14 fagforeninger med til sammen over 1500 medlemmer. I mai 1886 startet den første organiserte streik i byens historie. En innsamlingsaksjon skaffet penger til streikebidrag; arbeiderne måtte gi tapt, men først etter to måneder. Klassemobiliseringen var ennå svak og uutviklet. Men den hadde slått inn på en helt ny vei.

Mot slutten av det 19. århundre kom uroligheter i arbeidermiljøene til å dreie seg mindre om priser og skatter enn før, og mer om lønninger. På de nye store industripregede arbeidsplassene var de vertikale bånd i ferd med å bli svekket til fordel for de horisontale. Gammeldags lojalitet til en mektig foresatt måtte vike for solidaritet mellom likemenn som hadde oppdaget at de befant seg i samme båt. Tydeligere enn før kom forholdet mellom arbeid og kapital i dagen som en upersonlig interessekonflikt. Arbeiderne begynte å innse at de var nødt til å opptre samlet, om de skulle komme noen vei. Men hvordan sette makt bak kravene?

Streik var et effektivt våpen. Men uten store oppsparte fond var det ikke mulig å holde ut så lenge at kapitalen virkelig kom under press. Vellykket bruk av streikevåpenet forutsatte en sterk fagbevegelse. Uten et slikt apparat hadde lønnskampen bare de gamle, primitive maktmidler å sette inn. Før den moderne arbeiderbevegelsen ble til, var arbeidsstans ikke alltid en fredelig tilstand, men ofte en anledning til

hærverk og trusler om fysiske overgrep. Den tidlige industrialiserings "maskin-knuserne" var, som Eric Hobsbawm har påvist, som regel slett ikke motstandere av ny teknologi, men forhandlere uten fagforeningsmakt. Å sabotere produksjonsutstyret, eller ramponere bedriftseierens hus og eiendom – eller true med å gjøre det – var omtrent det eneste de kunne foreta seg for å tvinge fram en innrømmelse i en arbeidskonflikt (Hobsbawm, 1952/1998, s. 6ff; jf. Rudé, 1964, s. 66ff og s. 79ff).

I hovedstaden var den såkalte "Schibbye-krigen", i mai 1880, en av de siste typiske ytringer av den gamle opprørstradisjonen. Arbeiderne på teglverkene i byen hadde krevd lønnstillegg. Flere av eierne skal ha vært villig til å gi etter, hvis bare alle ble med, men direktør Schibbye hadde satt seg imot enhver innrømmelse. I møte med arbeiderne hadde han også vist seg brysk og avvisende. Det var han som sto i veien for arbeidernes krav; reaksjonen rettet seg mot ham personlig.

Så lenge paternalismen hang igjen, var alle forbindelser mellom eiere og ansatte av vesentlig moralsk og personlig art – både underordning og motstand, respekt og fiendskap (Rudé, 1964, s. 240-241). Da streiken brøt ut, lovet arbeiderne Schibbye at han skulle få bank. Inne på bedriftsområdet ble han omringet av en truende mengde. Han søkte tilflukt oppe på loftet over teglovnen, og forsvarte den smale trappen opp med øks i hånd. De ropte at han var en "Hedning" og en "Gris", og skremte ham med stokker som ble stukket opp gjennom gulvet, og med et regn av stein mot veggene fra alle kanter (Olstad, 1981, s. 80-81). Først da lensmannen kom til stede, ble han sluppet fri.

Men hjemme var det heller ikke trygt. Der gikk demonstrantene grundig til verks. Marmorbordene i hagen ble smadret, verandaen ble brukket i stykker. Snart fantes det ikke et helt vindu noe sted. Familien søkte tilflukt i andre etasje, mens sønnen i huset vokter trappen med ladd gevær. I første etasje ble speil og lamper knust, møblene ble slengt omkring – osv (ibid. s. 74).

Aksjonen varte ikke lenge, og den førte ikke fram. Før en uke var gått, var arbeidet i gang igjen på alle berørte bedrifter. Uten ressursene til en moderne fagorganisasjon var en streik som denne dømt til å mislykkes – om det ikke skulle være mulig å presse fram en øyeblikkelig avgjørelse. Det dreide det ikke om blindt hat eller vill ødeleggelsestrang, slik en forskrekket borgerlighet så det. I en slik situasjon var hærverk og trusler om vold eneste virksomme og egentlig rasjonelle kampmiddel (ibid. s. 85).

Den moderne arbeiderbevegelsen var – hvor militant den enn kan ha vært i bruken av ord – et middel til dannelsen og disiplinering. Den tok fatt i et stort aggresjonspotensial og foretatte det til et håp og en plan, den samlet de mange forvirrede utbrudd og pekte ut retning og mening. Hatet mot enkeltpersoner ble omdannet til kritikk av systemer og institusjoner. Møter og demonstrasjoner kom i stedet for trusler og hærverk. Det var ingen mangel på skarp kritikk eller store drømmer. Fagopposisjonen av 1911, som i 1918 tok kontroll over den norske arbeiderbevegelsen, gikk inn for å sette "proletariatet på krigsfot" gjennom forskjellige former for "direkte aksjon". Men med organisasjonenes styrke trådte ordene i virksomhet – som forhandlingsutspill og agitatorisk appell. Det var ikke lenger nødvendig å gå til håndgripeligheter.

Landets beste menn

Hvorfor var det så vanskelig å komme til orde? En viktig grunn er selve idealet om saklighet og fornuft som rådde grunnen gjennom det meste av århundret, og den modellen for politisk dialog som var innrettet for å ivareta dette idealet (Johansen, 2019, s. 467ff).

Hvis landet skulle styres med tanke på det felles beste, gjaldt det å finne fram til “de beste menn”, som det het, og så overlate til dem å diskutere seg fram til de mest fornuftige løsningene. Hva representantene måtte mene om det ene eller andre, angikk ikke velgerne. Det eneste som betydde noe, var at de hadde personlige egenskaper som satte dem i stand til å delta i saklig meningsutveksling på konstruktivt vis. Den ideelle politiker var en som satte seg grundig inn sakene før han gjorde seg opp en egen mening, og som tok sin beslutning uten å skjele til noen kant, og så sto fast på denne beslutningen selv om det stormet rundt ham. Han var som en dommer – åpen, fordomsfri, udogmatisk, men også uredd og ubestikkelig. Han var motakelig for gode motargumenter, men lot seg ikke presse. Som en dommer var han upartisk, innstilt på å lytte til alle parter. Framfor alt var han myndig, dvs. karakterfast og uavhengig.

Dette idealet tilhørte en politisk kultur som satte sin lit til fornuften. Det var for at den politiske prosessen skulle føre til mest mulig fornuftige beslutninger, at deltakerne måtte være i stand til å fristille seg fra bindinger og avhengigheter av ethvert slag. Hvis alle var innstilt på å lytte til hverandre, gikk man ut fra – hvis ingen låste seg i utgangspunktet, men sto fritt til å bedømme argumentene på selvstendig og rent fornuftig grunnlag – og hvis ingen var ute etter å mele sin egen kake, men bare etter å finne den løsning som var til beste for alle – ja, da ville man til sist komme til enighet ved at de beste argumentene seiret. Man rådslo, veide for og mot – og lot den mest forstandige få rett.

Så lenge dette idealet var levende og forpliktende, var det klart at den politiske prosessen bare kunne engasjere noen få. Borgerne var ikke uten videre kvalifisert til å delta. Adgang til offentlig ordskifte var i praksis reservert for embetseliten og en del velstående eiendomsmenn. Materielt sett var det bare disse som sto så trygt på egne bein at de kunne tillate seg å tenke selv og tale fritt. Andre var avhengige av sine foresatte – arbeideren var avhengig av bruksherren, husmannen av bonden, tjeneren av herskapet, kona var avhengig av sin ektemann – slik at de ikke kunne forventes å gjøre seg opp en egen mening. De kunne tvinges, trues, kjøpes. I alle fall kunne man ikke regne med at de skulle risikere mye ved å si imot og stå på sitt. De manglet slik selvstendighet som beror på eierskap til gård og grunn og kontroll over egen arbeidssituasjon. Derfor kunne man ikke ta dem alvorlig når de sa noe. Derfor kunne de ikke regnes som politisk myndige.

Slik sto det for Riksforsamlingen i 1814. Allmenn stemmerett kom ikke på tale. Stemmeretten ble reservert for embetsmenn, selveiende bønder, handels- og håndverksborgere, samt eiere av bygårder over en viss verdi – mens husmenn, forpaktere, lønnsarbeidere, sjømenn, skolelærere, funksjonærer, tjenestefolk og andre som økonomisk sett ikke var sine egne herrer, ble holdt utenfor.

Det var solid realisme i dette standpunktet: Økonomisk uavhengighet gjorde det

praktisk mulig å tale fritt og gå sine egne veier. Men saken kan jo også ses fra en annen side. I stedet for å utelukke det avhengige flertallet, kan man satse på å kvalifisere til politisk deltakelse ved å kompensere for eller motvirke de økonomiske avhengighetsforholdene. Når det 20. århundres sosialdemokrati tok sikte på å bygge opp vanlige arbeidsfolk til myndige politiske aktører, var det ikke minst på denne måten – ved å sikre trygge levekår og vern mot vilkårlig behandling fra eiere og overordnede. Hva eiendomsretten var for borgerskapet, kom etter hvert organisasjons- og forhandlingsretten til å bli for arbeiderklassen, og oppsigelsesvernet, ledighetstrygden m. v. Det var organisasjonenes styrke som garanterte at ingen skulle bli nødt til å “stå med lua i handa”, som det het. Men dette – den personlige og politiske frihet som kollektivt prosjekt – var utenkelig innenfor en politisk kultur som var gjennomgående individualistisk orientert. Slagord av typen “samhold gjør sterk” kunne ikke gi mye mening for den som ennå trodde at enhver er “sin egen lykkes smed”.

Hvis arbeidsfolk i vår egen tid kan sies å ha fått andel i den politiske friheten – ikke bare formelt, men også reelt – på den måten at de ikke trenger vært redd for å mene noe annet enn sjefen – da er det fordi de vet at de ifølge avtaleverket ikke kan bli oppsagt uten videre, og fordi de vet at de har statlige trygde- og pensjonsrettigheter å falle tilbake på. Kampen mot deregulering av arbeidslivet – *for* fast ansettelse og ordnede arbeidsforhold, *for* fagorganisering og kollektive avtaler, *mot* utleiebyråer og individuell lønnsfastsettelse – er i dag også en kamp for myndige menneskers kår og en kamp for politisk frihet.

Men slikt var ikke begripelig den gang. I liberalismens glansperiode i det 19. århundret lå det langt utenfor rekkevidde for den politiske fantasien i stort sett alle leire. Sosiologisk realisme i oppfatningen av det frie ords betingelser kunne den gangen nesten bare tenkes å peke mot en eller annen autoritær begrensning: Det store flertallet (av eiendomsløse, avhengige, umyndige) måtte (av hensyn til den universelle fornuft og det felles beste) nødvendigvis holdes utenfor.

Da den første arbeiderbevegelsen ble dratt i gang i årene rundt 1850, med den såkalte Thrane-ria, ble dette gjort klart for enhver. Vanlige arbeidsfolk var ikke legitime deltakere i det offentlige ordskiftet. Ikke bare var deres krav om stemmerett helt uberettiget, de var heller ikke egentlig meningsberettiget. Husmenn og lønnsarbeidere ble regnet som del av det private husholdet til gård- eller brukseieren, og hadde fremdeles i realiteten ingen større rett til å legge seg opp i offentlig ordskifte enn eierens kone og mindreårige barn. Når de prøvde å komme til orde, var det derfor nødvendig å slå til med hard hånd. Hele ledersjiktet ble pågrepet og dømt til lange fengselsstraffer. Retten kunne ikke anklage dem for å ha foretatt seg noe bestemt ulovlig, den klarte ikke å finne fram til noen paragraf som de skulle ha forbrutt seg mot. Ifølge rettsprotokollene, som ble kjent mange år senere, ble de dømt for det hele “Forhold”, som det het, eller for sin “Virksomhed i det Hele” (Ringvej, 2014, s. 256).

De første arbeiderforeningene var et forsøk på å få den beskjedne allmuen opp å stå som politisk subjekt. Mer enn noe annet dreide det seg om å lære seg til å handle

med ord. Det ble utgitt avis; det ble arrangert diskusjonsmøter og underskriftskampanjer, det ble holdt kurs i skrive- og taleteknikk, det ble stiftet sangkor og teatergrupper. Det var dette man ikke kunne ha noe av. Voldelig pøbel kunne politiet håndtere, eventuelt med bistand fra militære myndigheter. Men skolerte og taleføre arbeidere var en trussel mot selve den bestående orden. Dette er “de Mænd, som ingen Stemme har”, sa forsvareren under forhandlingene i Høyesterett (Johansen, 2019, s. 441-442). De har skrevet, de har talt – presis som vi andre – det er dette man nå vil dømme dem for.

Person og parti

Meningsmonopolet til de velstående grunnet seg på en politisk moral som framfor alt bekymret seg om individets integritet. Til Stortinget sendte man ikke representanter for programmer eller ideologier, men aktverdige og forstandige enkeltpersoner. For at de skulle kunne gå inn i debatten med åpent sinn, var det en avgjørende betingelse at de ikke hadde konkludert på forhånd gjennom avtaler med partifeller og løfter til velgerfolket. En virkelig myndig mann kunne umulig finne seg i å stille med bundet mandat. For å kunne bidra til meningsbrytning med sikte på enighet, måtte han være fri til å endre oppfatning. Skulle det være håp om gjennomslag for de bedre argumenter, måtte han være parat til å bøye seg for sin motstander og gi ham rett.

Dette idealet gjorde det lenge nærmest umulig å organisere en politisk opposisjon. Den som tilhører et parti, er jo ikke fri til å fatte selvstendige beslutninger. Partiorganisering var derfor uhørt i denne politiske kulturen, selve ideen var skandaløs. Hver gang noe slikt kom på tale, ble det spetakkel; initiativtakerne trakk seg forskremt tilbake. *Morgenbladet* slo fast at “det ikke sømmede sig for Landets kaarne Mænd, at lade sig drive som en Saueflok frem i Thingsalen”. Å bøye seg for partiets flertall, og se seg nødt til å stemme mot sin egen overbevisning, var en skam, selvfølgelig. Men hovedproblemet var at man dermed kom i Stortinget “med færdig opgjorte Meninger”. De som lar seg binde til “et forud opstillet Program”, skrev *Morgenbladet*, har jo i realiteten gått sammen om “at komme Storthinget i Forkjøbet”. Et slikt program “gaar nødvendigen ud paa at afslutte og tillukke, hvad der endnu bør holdes aabent, altsaa paa at gjøre Drøftelsen umulig eller afmægtig” (ibid. s. 523-524).

Kan man si at det politiske livet i Norge noen gang levde opp til dette idealet om rådslagning blant landets beste menn? Tja – fram til partidannelsene i 1880-årene: et stykke på vei, i det minste. Historikeren Francis Sejersted har vist til en “relativt åpen meningsdannelse” som bidro til å “reduerte politikkens preg av maktkamp” – selv om dette aspektet jo også hele tiden var til stede. “Det var diskusjon mellom enkeltpersoner mer enn tautrekking mellom interessegrupper”, hevdet Sejersted; denne diskusjonen utmerket seg ofte ved sitt “åpne og fritt resonnerende preg” (Sejersted, 2001, s. 203).

Hvis debatten kunne være preget av dialog mer enn kamp, var det ikke minst fordi det politiske miljøet var så lite og så enhetlig. Deltakerne kom fra mer eller

mindre samme klasse og sjikt, det ikke var noen grunnleggende interessenmotsetning mellom dem. Derfor kunne debatten faktisk arte seg som rådslagning mange ganger. Talene i Stortinget kunne bety noe der og da. De kunne overbevise motstandere, de kunne flytte stemmer – helt forskjellig fra dagens stortingsdebatter, som jo aldri får noen til å skifte mening. Slik kunne det være så lenge forsamlingen bare representerte *noen få* – og så lenge disse få bare representerte *seg selv*, ikke partier.

Men dette betyr ikke at debattene bestandig var så fornuftige at det gjorde noe. Tilliten til “de beste menn” hadde noen konsekvenser som måtte virke til dels direkte mot sin hensikt. Jo mer hver enkelt aktør kunne sies å være selvstendig og fri, desto mer måtte jo politikken synes å dreie seg om ham personlig. Så lenge han verken var representant for et parti eller forpliktet til noe program, var han fri til å bruke sitt eget hode og følge sin egen samvittighet; nå var det hans egen intelligens og moral det kom an på. Var han så hederlig som man kunne forvente, så ubestikkelig, så samvittighetsfull, så ansvarlig? Når den fremste politiske ressursen var slike personlige egenskaper, måtte politisk kritikk nødvendigvis bli til personkritikk i stort omfang. Kravet om personlig myndighet (som skulle være en betingelse for fornuft) kom til å fungere som opphav til massiv usaklighet (altså ufornuft). Debattklimaet ble forgiftet av personlige beskyldninger og bakvaskelser i en slik grad at det stiller kommentarfeltene i dagens nettaviser fullstendig i skyggen. For eksempel var det ikke til å unngå at en taler med bred, folkelig appell ville bli beskyldt for å være en samvittighetsløs “demagog” som rett og slett benyttet seg av “massens” uvitenhet bare for å kare til seg makt og penger. Til det fast innarbeidede fiendebilde hørte det en demonisering av den folkelige politiker som nettopp grunnleggende uhederlig – korrump, maktsyk, tyrannisk osv.

Bedre ble det ikke av at mange deltakere i debatten valgte å holde sin identitet skjult. Dermed var det i grunnen fritt fram for en hvilken som helst sjofelhet. Retten til anonymitet ble regnet som en viktig demokratisk rettighet. Visstnok var den beskyttet av Grunnloven. Riktig nok står det ingen der om akkurat dette, men de lovkyndige fant at bestemmelsene om trykkefrihet ikke kunne tolkes på noen annen måte. For at borgerne skulle våge å stå fram med kritikk og kontroversielle synspunkter, måtte de kjenne seg trygge for at de ikke risikerte å bli utsatt for straff og andre ubehageligheter. Tryggest var det å ikke gi seg til kjenne. På denne måten ville også innleggene bli vurdert etter styrken i argumentasjonen, uten hensyn til hvem som hadde ført dem i pennen. En strengt fornuftig samtale forutsetter jo at deltakerne opptrer på like fot, som meningsberettigede borgere og ingen ting annet, det vil si som prinsipielt fremmede for hverandre. I praksis kunne dette være vanskelig å få til om de opptrådte under eget navn.

I 1800-tallets politiske kultur var det, slik sett, et element av uansvarlighet som effektivt bidro til å undergrave sentrale offisielle verdier av typen saklighet, sannhet og fornuft. Anonymitetsretten virket direkte mot sin hensikt. Som middel til saklighet kom den til å åpne for personangrep av verste sort. Som middel til myndiggjøring ble den en unnskyldning for ikke å ta ansvar for sine egne ytringer.

Idealet om dialog mellom “landets beste menn” var lenge en avgjørende hindring for at folkeflertallet skulle få komme til orde. På den måten gjorde det nytten. Men

påskuddet om at det dermed var så mye å vinne i form av sannhet og fornuft, kan vi i dag, i tilbakeblikk, ta med en stor klype salt.

To modeller

I løpet av det 19. århundre ble én modell for politisk kommunikasjon skiftet ut med en annen.

Rådslagning mellom pragmatiske enkeltpersoner ble erstattet med konfrontasjon mellom partier med prinsipielt forskjellige programmer. Men dommerfunksjonen ble ikke annullert med dette. En tredje part, som lenge hadde stått utenfor selve debattsituasjonen, rykket nå inn som overordnet, avgjørende instans. I den nye modellen var folket vitne til striden. Med folkemøtene, og avisene som massemedium, åpnet det seg nå (fra rundt 1870) en ny arena der det politiske livet kom til syne for andre enn den lille eksklusive krets. Et publikum av helt ordinære mennesker var her til stede for å høre begge parter – og så gi den ene rett framfor den andre gjennom stemmegivning ved valgene. Velgeroppslutning berodde ikke lenger på tilfitt til kandidatene som moralske personer, men på overbevisning om at saken de sto for var god og rettferdig. Mens velgerfolket før helst hadde holdt seg for god til å prøve å binde kandidatene ved å be om innsyn i deres politiske vurderinger, måtte kandidatene fra nå av prøve å vinne velgere ved å agitere for sin sak. Motparten lot seg kanskje ikke overbevise lenger, men publikum gjorde det. Den tale som i formen var rettet til den andre part, var fra nå av i realiteten myntet på denne tredje. Mens det før var et ideal at debatten mellom folkets representanter fant sted med hver av deltakerne som upartisk dommer, var tanken nå at debatten mellom partiske representanter fikk utspille seg overfor sivilsamfunnet, i full åpenhet, og med velgerfolket som dommer.

Mer eller mindre uforsonlige interessekonflikter fikk spilte seg ut i dette nye trekantforholdet. Allikevel var det også i denne modellen noen momenter av deliberasjon. Vel var det ofte særinteresser som ble fremmet, men helst med henvisning til allmenngyldige begrunnelser. Grundige forberedelser i partiorganisasjonen ga noen betingelser for veloverveid ytring som ellers kunne mangle når representantene måtte orientere seg på egen hånd i uoversiktlige debattsituasjoner og ta stilling til nye innspill mer eller mindre på sparket. Det store publikum lot seg bevege av både saklige og usaklige hensyn, men kunne jo også samrå seg på sitt eget hold, i omgang med lokale "opinionsledere" – i foreningene, på arbeidsplassene, i nabolagene – før det omsider gjorde seg opp en mening. Ordsiftet tok ikke åpent form av rådslagning, det er så – men hele prosessen med offentlig meningsdannelse inneholdt likevel så mange innslag av kritisk prøving og reflektert avveining at den faktisk ivaretok noen grunnleggende rådslagningsfunksjoner som regel. Når alt kom til alt, var det kanskje ikke mindre fornuft i åpne partikamper enn i forvaltningen av enighet innenfor den lille krets blant "de beste".

Men for den som fremdeles tenkte politisk kommunikasjon gjennom den gamle modellen, var dette alt annet enn opplagt. Fra dette synspunktet ville enhver tendens til svekking av den gjensidig forpliktende dialogen – til fordel for kampscener framfor et publikum – måtte oppfattes som et skremmende forfall.

Krise og konfrontasjon

Skiftet av modell for politisk kommunikasjon var en treg, konfliktfylt prosess, den dro ut i mer enn tretti år. I disse årene sto det strid om nær sagt hvert eneste element i modellen: Ikke bare om taleren (og hans uavhengighet) og om partigruppen (med dens ferdiglagde meninger), men også om henvendelsens form (som enten konfronterende eller konsensusorientert), og om appellen (til enten lidenskapene eller fornuften), samt debattstillingen (overfor hverandre eller overfor et publikum), og endelig sto det også strid om mottakerne (som uavhengige likemenn eller som uansvarlig “mengde” eller “masse”).

Disse stridighetene toppet seg med den store forfatningskampen tidlig på 1880-tallet, da venstrebevegelsen tok et avgjørende oppgjør med kongemakt og byråkratisk formynderi. Denne kampen var voldsom, den var bitter og uforsonlig. Forholdet mellom partene var preget av mistillit og fiendskap. Når det i disse årene kunne hende at politiske møter ble forstyrret og kanskje avbrutt ved at de opptredende ble jaget på dør, mens steinene haglet mot vinduene, da var det ikke, som i lignende tilfeller i dag, helt marginale ungdommelige grupperinger som var på ferde, men nettopp ofte det gode borgerskap, selve samfunnets støtter.

Det ble en farlig krise etter hvert, men den gled over. Våpnene ble klargjort, men de ble ikke brukt. Kongen og hans rådgivere planla statskupp; venstrebevegelsen opprettet skytterlag, i realiteten en slags parlamentsmilit. Nasjonen ble ført helt ut på kanten av stupet. Situasjonen var spent, stemningen var nervøs, men begge parter besnnet seg i siste liten, og ingen gjorde noe overilt.

Hva var det da som bar gjennom krisen?

Den politiske og kulturelle striden virket gjennom årene til å forandre offentligheten der den fant sted. Et organisasjonsliv ble bygd opp for mange slags folkelige bevegelser – med bondevennforeninger, arbeidssamfunn, mållag og misjonsforeninger, frilynte ungdomslag, avholds- og opplysningsforbund – og dette organisasjonslivet var også en skole i demokrati. Her gjaldt i det store og hele samme prinsipper som i statslivet seinere. Medlemmene styrte seg selv. De vedtok selv love for sin forening; selv valgte de formann og styre. Alle medlemmer hadde stemmerett, alle hadde samme rett til å be om ordet. Demokratisk sett var foreningslivet mønstergyldig (Semningsen, 1954, s. 83). Gjennom deltakelse her fikk tusenvis av vanlige mennesker andel i moderne demokratisk kultur (Steen 1948/1958, s. 192).

Om ikke demokratiet på statsplan kan sies å ha vokst direkte fram av sivilsamfunnets demokrati, er det likevel grunn til å mene at det her fant noen avgjørende betingelser for konsolidering i kritiske faser. De frivillige organisasjonene var med på å innarbeide demokratiske holdninger og alminneliggjøre en demokratisk forsamlings- og beslutningsteknikk. På den ene siden var de kampmidler. At kampen spisset seg til, fikk dem til å vokse og formere seg. Dermed ble læringsarenaer for fredelig konflikthåndtering spredt over alt. At den nye statsskikken ble akseptert så kort etter krisen i 1884, kom i det minste delvis av dette, at så mange “på forhånd var kjent med og hadde akseptert en slik styreform i sine foreninger” (ibid.).

Mobiliseringen av kampkraft var altså sivilisering med det samme. Til denne prosessen hørte utvikling av en ny slags folkelig retorisk kultur. Organisasjonslivet

ga opphav til møtevirksomhet preget av kamp med ord. For vanlige mennesker ga de oppdragelse til bruk av ordet i offentlig sammenheng. De som før var blitt holdt utenfor, vant en selvtilitt her, og utviklet språklige ferdigheter, som satte dem i stand til å opptre med egen stemme. Når opposisjonsbevegelsene splittet og polariserte det politiske livet, virket de altså i samme vending til å styrke sivilsamfunnet og den allmenne retoriske kulturen. Dette er én viktig grunn til at det hele kunne gå for seg i rimelig fredelige former. Slik ble det skapt betingelser for at konfliktstoffet kunne tas ut i verbal aggresjon, ikke voldelig. Slik ble *ordene* virksomme, som et bedre alternativ til våpnenes tale.

I ettertid kan man undre seg over at samfunnet ikke ble revet i stykker. Med tiden, og tvers gjennom de skarpe motsetningene, synes det faktisk snarere å ha kommet til å henge bedre i hop. Hvordan kan dette ha seg? Kan verbale slåsskamper bidra til å styrke sammenhengskraften i samfunnet? Kan krigen med ord virke *samlende*?

Politisk virksomme ord trives på strid, allikevel er de fredsskapende. De splitter, og virker nettopp ved det integrerende. Konfliktene som framkaller dem kan være bitre og opprivende, men det er i det lange løp gjennom dem at fellesskapet vokser seg større og mer inkluderende. Når alt kommer til alt, er det konfrontasjonen som bringer forsoning.

Historikeren. Halvdan Koht så det slik. Han tolket norgeshistorien som et samvirke mellom splittende og integrerende krefter: I bitter klassekamp er nasjonen skritt for skritt bygd ut og tømret sammen. Bøndene vant seg en plass i fellesskapet gjennom langvarig kamp mot embetsstanden, mye på samme måte som arbeidernes kamp mot borgerskapet senere skulle bli veien til innlemming i den politiske nasjonen. Når en undertrykt klasse har samlet seg til strid for sine interesser, skrev Koht (1928), "så har dermed et nytt lag av folket kommet inn i det nasjonale livet. Det vil si: nasjonen har videt seg ut." Konflikten mellom klassene, som på dramatisk vis har delt nasjonen, virket i det lange løp til å hele den. Til å begynne med skaper klassestriden sterke motsetninger innenfor nasjonen og synes da å måtte sprengre den nasjonale enheten. "Men etter kvart blir den en samlingsmakt." (Koht, 1928/1953, s. 21).

I oppgjøret med embetsmannsstaten kan vi legge merke til at det ikke var deliberasjonen som overvant splittelsen, men agitasjonen. Den var ikke direkte innrettet på konsensus, tvert om – men i det lange løp var det likevel en slags grunnleggende konsensus den munnet ut i. Idealet om rådslagning med tanke på det felles beste hadde bare latt seg praktisere så lenge det store flertallet ble holdt utenfor. Det var med en helt annen kampretorikk at opposisjonen nå klarte å slå seg fram og åpne et rom for bred, folkelig deltakelse. En liten, eksklusiv embetskaste ble tvunget til å dele makten med langt flere, som dermed ble sluppet inn.

Forutsetningen om at noen få, spesielt kvalifiserte burde få styre på vegne av alle andre, hadde tidligere skapt noen farlige avstander mellom døde og stumme. Egentlig samfunnsoppløsende var dette formynderiet til eliten mye mer enn "demagogenes" såkalte "oppvigling av massen". Å bli holdt utenfor var å bli stående som en fremmed overfor de politiske institusjonene; å bli behandlet som umyndig ga grunn

til å kjenne seg krenket: Det kunne hopet seg opp med forbitrelse til det endte med forferdelse. Men opposisjonen visste å sette følelser i kok ved hjelp av en skarpere og mer konfronterende tale, for å vinne styrke i form av det større antallets og ikke bare de bedre argumentenes tyngde – *og slå seg inn*. Åpen retorisk aggresjon var ikke en fare for samfunnets fred, viste det seg nå, men eneste rimelig fredelige middel til anerkjennelse og inklusjon.

Med 1880-årenes konfrontasjoner ble grensene om den politiske offentlighetens lille, trange rom sprengt ut. Politikken inntok nye arenaer, nådde ut til nye grupper, utviklet nye former. Folkemøtene var den nye inkluderende arenaen der uforsonlige parter nå kom sammen for å bekjempe hverandre. Det gjaldt ikke lenger å resonnere med en motpart som man kunne komme til enighet med, men å vinne tilslutning for å smadre motstanderen. Man måtte kunne rive med seg store folkemengder – det krevde et nytt og mer hardtslående språk: enkelt, emosjonelt, med korte, muntlige setninger, gjerne konsentrert om et slående bilde, med gjentakelser av noen få, minneverdige formuleringer.

Folkemøtene var mobiliseringstiltak for politisk aksjon, og samtidig – og helt uatskillelig fra dette – både skole i samfunnslære og veltalenhet, og et populært underholdningstilbud. Disse møtene virket opplysende, tross alt, og de virket samlende. Olaus Arvesen, som selv opptrådte på mange av dem, har i sine erindringer omtalt dem som en “Skole i Folket” av større betydning enn alle vanlige skoler til sammen. Selv om det kunne gå hardt for seg og skape mye uvennskap, var det klart at disse oppgjørene framkalte interesse for spørsmål som kunne angå enhver, og dermed også “en Følelse av Medansvar” for disse spørsmål (Arvesen, 1917, s. 10). Nettopp ved å engasjere seg i striden var det at hver og en, både høy og lav, nå kunne føle seg som “meddelaktig” i de saker som det sto strid om, idet det for dem alle var “det fælles Fædrelands Ve og Vel” som syntes å stå på spill. Over tid skulle disse verbale gladiatorkamper gi et bidrag “av største Betydning” til produksjonen av “social Samfølelse”. Det er, skrev Arvesen, knapt noe i folkets liv og historie som har maktet sterkere å “indarbeide Begrebet fælles Fædreland i alles Sind” enn disse møtene med opprivende sammenstøt om saker av felles interesse, for gjennom dem ble bitre motstandere bragt sammen til et strid som de alle kunne oppleve som sin egen (ibid. s. 10-11).

Konflikt og integrasjon

Forekomst av åpen konflikt kan tas som mål på stabiliteten i de sosiale forbindelsene, hevdet sosiologen Georg Simmel (1908). “En viss mengde uoverensstemmelse, indre spenning og åpen kontrovers er organisk forbundet med selve de elementer som i siste omgang holder gruppen samlet” (Simmel, 1908/1955, s. 17-18). Om den ikke stadig hadde vært truet av kiv og strid, ville enheten ikke vært mulig.

Kjernen i Simmels tankegang er denne: Ved å gå løs på en motstander, involverer man seg, tross alt. Kanskje har partene før ikke hatt noe med hverandre å gjøre; nå blir det opprettet en forbindelse. Det kan være at de lærer å avsky hverandre, men

dermed er de ikke lenger likegyldige for hverandre. Om de skjeller hverandre ut, har de i alle fall kontakt. Konflikten bringer dem sammen; når de utkjemper denne konflikten, utvider og intensiverer de sin deltakelse i samfunnets liv.

Hva slags samfunn er det da som best henger sammen? Det er de som er fulle av forskjeller, avstander, motsetninger. Sosiologen Lewis Coser utviklet senere dette poenget i forlengelsen av Simmels tanker: Åpne, pluralistiske samfunn "blir 'sydd sammen' av en lang rekke forskjelligartede konflikter mellom grupper der medlemmene bare kjenner seg delvis berørt." Jo flere konflikter, desto bedre, ser det ut til, for ikke bare virker de integrerende i og for seg – de balanserer hverandre også, hvis de bare er tilstrekkelig mange og forskjellige. "Gjensidig avhengighet mellom fiendslagsinnede grupper", skrev Coser, "og utviklingen av et konfliktnettverk på kryss og tvers av det hele, virker til å 'sy' samfunnet i hop' ved at konfliktene utligner hverandre" (Coser, 1956, s. 80).

Slik, omtrent, var det statsviteren Stein Rokkan forsto den grunnleggende stabilitet i norsk politisk liv, selv i de mest opprivende kampsituasjoner: De kulturelle motsetningene mellom by og land (språk, religion, moral) hadde lagt seg på tvers av de økonomiske klasse motsetningene (arbeid/kapital), og gitt opphav til skiftende allianser og opposisjonsmønstre. "Systemet ble ikke revet i stykker mellom to ytterpunkter", skrev Rokkan, men det "bevarte likevekten ved at et stort antall konfliktlinjer krysset hverandre" (Rokkan, 1987, s. 77).

De konservatives dialogmodell var en harmonimodell. Den forutsatte at enhver grunnleggende motsetning mellom "dem" og "oss" kunne fjernes fra det politiske livet. Dette var bare mulig ved at "de andre" ("Mængden", "Almuen", "Pøbelen") ble holdt utenfor – om nødvendig med voldelige midler (som i tilfellet med Thrane). Venstres konfrontasjonsmodell innebar at de "andre" trengte seg på, slik at motsetningen måtte spille seg ut i retoriske former: De fant seg ikke i å tie stille lenger, det gikk ikke an å overhøre dem. Forholdet mellom "dem" og "oss" var ikke lenger en grense mellom innside og utside i det politiske fellesskap, men en konfliktlinje gjennom det indre. I en krisesituasjon kan en slik indre konflikt gjerne tilspisses til en "antagonistisk" kamp mellom "venn" og "fiende",¹ men i det lange løp er det utsikter til at den går seg til som en "agonistisk" motsetning mellom parter som oppfatter hverandre som "vennlige fiender", for å si det med Chantal Mouffe – vennlige fordi de er beboere av samme politiske rom, fiender fordi de er rykende uenige om hvordan dette rommet skal innrettes (Mouffe, 2005a, 13; jf. Mouffe 2005b, s. 14ff). Forutsetningen for denne fredelige vendingen er at det politiske establishment blir tvunget til å akseptere skillet mellom "oss" og "de andre" som en grunnleggende indre konflikt, og avstår fra å søke harmoni ved å fornekte dette skillet og vise det fra seg.

1 Om politikk forstått som kamp mellom venn og fiende, se Carl Schmitt: *Begrepet om det politiske* (1927). Oslo 2002.

Fra fiende til motstander

Folkemøtene brakte sammen mennesker som før ikke hadde hatt mye med hverandre å gjøre: Her kunne man gjøre seg nyanserte erfaringer med folk som ellers for det meste var kjent på avstand, gjennom omtale, som mer eller mindre karikerte typer, og så kanskje få øye på en slags felles menneskelighet. Her kunne gamle fiender begynne å ta ut konfliktene seg imellom innenfor et overordnet politisk fellesskap som de i samme vending bygde ut.

Historikeren Yngvar Nielsen var en av Høyres dyktigste og mest aktive folketalere (Nielsen, 1913, s. 91ff). Som mer eller mindre fast innslag i 1880-årenes politiske mannjevninger fikk han stadig anledning til å møte de samme talerne fra Venstre. *Sammen* dro de fra sted til sted, *sammen* opptrådte de i debattene – som representanter for forskjellige partier, riktig nok, men etter hvert også med *felles* identitet som kamphaner og som folketalere. Gjennom skiftende miljøer og landskaper kunne den faste kjerne av turnerende duellanter med tiden også komme til å kjenne seg som en slags *enhet*.

I dagboksnotatene til Yngvar Nielsen er det mange små glimt av den slags paradoksale prosesser. En gang skulle han av sted med dampskip til en liten by ved kysten for å møte Erik Vullum fra Venstre. Nielsen var professor ved Universitetet, og Kongens venn og fortrolige; Vullum var en forsoffen journalist og skribent og posør: Her var to menn fra hver sin planet, sammen på reise – ført sammen av selve den dype uoverensstemmelsen som satte dem opp mot hverandre. Som reisefølge skulle de så lære hverandre å kjenne på nye måter. På denne reisen kom vi ut for dårlig vær, skrev Nielsen, jeg ble forferdelig sjøsyk – men Vullum tok seg av meg. “Det var første Gang, jeg mærkede, at der mellem os Folketalere kunde bestaa en virkelig *esprit de corps* uden Partihensyn, og jeg har aldrig glemt den Venlighed, som her blev mig vist af en Modstander.” Denne dagen, ute på sjøen, “begyndte der hos mig at spire frem noget nyt, som efterhaanden voksede til Venskab, og jeg tror for sikkert, at dette er gjengældt” (ibid. s. 92).

Da dette skjedde, var den store politiske krisen nylig overstått. Kort tid før hadde Nielsen krevd bruk av harde midler for å slå fienden ned. “Den Tid maa komme, da Selvforsvaret tar sin Begyndelse”, hadde han skrevet til prins Oscar. “Morderen staar over os med draget Sværd.” I sitt svarbrev antydte prinsen at Kongen var innstilt på å opptre med fasthet. Nielsen var tilfreds. “Handles der, maa det være kort, bestemt og overraskende”, skrev han tilbake. Ingen måtte tro at dette kom til å gå fredelig for seg. Garnisonen i hovedstaden var kanskje ikke fullt pålitelig – “Kavalleriet skal være bedst; men mon ikke Søgutterne ere de allerpaalideligste, ligesom hele Flaaden. Til den sætter jeg mit Haab” (Kaartvedt, 1967, s. 205-206).

Slik var stemningen rett før det gamle regimet falt sammen. Blant de farlige folk var Vullum en av de aller farligste. Nielsens minne fra dampskipet underveis til folkemøtet er et nærsynt lite glimt fra den lange og motsetningsfulle prosessen der selve Fienden ble omdannet til en ordinær politisk Motstander. En annen gang var det én som frøs, og som fikk låne varme klær av folk fra den andre siden (Nielsen, 1913, s. 94).

I den grad folkemøtene kan sies å ha gitt opphav til en moderne demokratisk

motstander-oppfatning, var det altså på denne måten: Folketalere fra høyre og venstre kjempet om overtak på de samme arenaer og over de samme spørsmål; ofte hendte det at de reiste sammen, ble innkvartert sammen, spiste sammen. Om kveldene, mellom slagene, var det festmiddag; da var de alle forpliktet til å underholde med morsomme skåltaler. Under selve møtene kunne det hende at de vekslet et megetsigende blikk når en eller annen lokal begavelse hadde ordet, som markering av fellesskap på tvers av uenighet innenfor den nasjonale politiske eliten.

Det kunne være opprivende, men det utspilte seg tross alt i en situasjon der man kom hverandre inn på livet. Den politiske konfrontasjonen var også et menneskelig møte; av dette møtet oppsto det nye tillitsforhold, og ofte gjensidig respekt. Uenigheten kunne være like dyp som før, og like uforsonlig, men fra nå av utspilte den seg mellom parter som nølende begynte å anerkjenne hverandre som legitime politiske motstandere. Den andre var nå ikke en dialogpartner man kunne rådføre seg med (i all gemyttlighet), og heller ikke en fiende som skulle utryddes eller jages bort (om nødvendig med voldelige midler, som i en krig), men en medborger med aldeles feilaktige oppfatninger som måtte bekjempes med alle tilgjengelige retoriske midler.

Hva jeg har forsøkt å få fram gjennom dette foredraget, er altså dette:

1. at utviklingen av retorisk medborgerskap betyr sivilisering av den politiske striden, først og mest grunnleggende på denne måten, at den voldelige handling blir omdannet til virksomme ord;
2. at slik språkliggjøring innebærer en radikal utvidelse av det politiske mulighetsrommet;
3. at idealet om dialog med sikte på enighet om det felles beste har vært et avgjørende argument for å reservere det offentlige ordskiftet for en liten, eksklusiv krets, slik at utbredelsen av slikt medborgerskap er blitt hindret og hemmet;
4. at troen på ubundne, selvstendige enkeltpersoner som de egentlig meningsberettigede har medført en giftig sammenblanding av sak og person, og dermed en forveksling av uenighet og uvennskap, som først partiveesenet senere har kunnet rydde opp i;
5. at politisk inklusjon ikke beror på likhet eller enighet, først og fremst, men på engasjement i en felles konfliktsituasjon.

Litteratur

- Arvesen, O. (1917) *Erindringer fra min Kamptid*. Kristiania: Cappelen.
- Collett, C. (1877) *Fra de stummes Lejr*. Kristiania: Mallings.
- Coser, L. A. (1956) *The Functions of Social Conflict*. London: Free Press.
- Dørum, K. & Sandvik, H. (2012). "Nytt om opptøyer og opprør". I: K. Dørum & H. Sandvik (red). *Opptøyer i Norge 1750–1850*. (s. 9-36) Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Hobsbawm, E. J. (1952/1998) "The Machine Breakers". I: Hobsbawm, E. J. (1998) *Uncommon People*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Horneman, E. E. (1995) "Det tumultuariske Optrin", Bergen 1814. (Hovedoppgave). Universitetet i Bergen
- Johansen, A. (2019) *Komme til orde. Politisk kommunikasjon 1814–1913*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kaartvedt, A. (1967) *Kampen mot parlamentarisme 1880–1884: Den konservative politikken under vetostriden* (2. utg). Oslo: Universitetsforlaget.
- Koht, H. (1921/1975) *Norsk bondereising*. Oslo: Pax.
- Koht, H. (1928/1953) "Klassestrids-tanken i nytid-historia" (1928), i: *På leit etter liner i historia*. Oslo: Aschehoug.
- Mouffe, C. (2005a) *The Democratic Paradox*. London: Verso.
- Mouffe, C. (2005b) *On the Political*. London: Psychology Press.
- Nielsen, Y. (1913). *Fra Johan Sverdrups Dage. Oplevelser og Optegnelser 1884–1889*. Kristiania: Gyldendalske forlag.
- Olstad, F. (1981) "'En blind og desperat reisning'. Streik og opptøyer på Kristianias østkant i 1880", *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 6(1), 80–81.
- Rokkan, S. (1987) *Stat, nasjon, klasse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ringvej, M. (2014) *Marcus Thrane. Forbrytelse og straff*. Oslo: Pax.
- Rudé, G. (1964) *The Crowd in History: A Study of Popular Disturbances in France and England 1730–1848*. New York-London: Serif.
- Schmitt, C. (1927/2007) *Begrepet om det politiske*. Oslo: Vidarforlaget.
- Sejersted, F. (2001) *Den vanskelige frihet*. Oslo: Pax.
- Semmingsen, I. (1954). *Standssamfunnets oppløsning i Norge. i: Ståndssamhällets upplösning i Norden: Nordiska historikermötet i Åbo 3-6 augusti 1954*.
- Simmel, G. (1908/1955) *Conflict and the web of group affiliations*. New York: Free Press.
- Slettebø, T. E. D. "Strilekrigen i Bergen i 1765", i: K. Dørum & H. Sandvik (red). *Opptøyer i Norge 1750–1850*. (s. 45-102) Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Steen, S (1958). "De frivillige sammenslutninger og det norske demokrati" (1948), i: *Tusen års norsk historie*. Oslo: Cappelen
- Thompson, E. P. (1971). "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century", *Past & Present*, 50, 76-136
- Ulvund, F. (2003) "Det var Opkjøberiets Skyld – og saa en liden Smule Fyld". *Potetkrigen i Bergen 1868*, *Bergens Historiske Forenings skrifter*, nr. 98.